

NİZAMİ GƏNCƏVINİN TÜRK XALQ ƏDƏBİYYATINDAN BƏHRƏLƏNMƏSİ VƏ TÜRKLÜYÜ

NIZAMI GANJAVI'S USE OF TURKISH FOLK LITERATURE AND HIS TURKISHNESS

ПИТАНИЕ НИЗАМИ ГЯНДЖАВИ ИЗ ТЮРКСКОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА И ЕГО ТЮРКСТВО

İslam SADIQ

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

islamsadiq1953@yahoo.com

Summary

The great Azerbaijani poet Nizami Ganjavi has created a rich treasure consisting of five great poems and lyrical poems. In each of his five poems called “Khamasa”, the great poet benefited from Turkish folk literature with high craftsmanship. In his works, oftenly encountering Turkish proverbs and parables, legends and narrations, wise sayings, motifs of fairy tales and epics, etc. In short, the first source used by the great poet in creating his works specially was Turkish folk literature. Benefiting from the people, Nizami Ganjavi by adding special national patterns to his works decorated them in Turkish style. These are the preliminary facts confirming that Nizami Ganjavi is a Turk.

There are many verses and couplets in Nizami Ganjavi's works spoken in his own language, which clearly show that the poet is a Turk. In this article investigated the national identity of Nizami Ganjavi on the basis of facts taken from the poet's five major poems and confirms that he is a Turk.

Key words: Nizami Ganjavi, “Khamasa”, folk literature, national identity, turk

Резюме

Гениальный Азербайджанский поэт Низами Гянджави творил богатая сокровишница, составляющих из пяти больших

поэм и лирических произведений. Великий поэт на каждой из пяти поэм с высоким мастерством питался от тюркской народной литературы. В его произведениях часто встречаются тюркских пословиц и поговорок, легенд и повествований, афоризмов, сказочных и дастанных мотивов и т. д. Одним словом, при сочинении своих произведений первичным источником питания великого поэта была непосредственно тюркская народная литература. Низами Гянджави украшал своих произведений народными жемчужинами. Они являются первыми фактами, подтверждающие то, что Низами Гянджави был тюрком.

В произведениях Низами Гянджави имеются многих строк и двустиший, высказанные из уста самого поэта, которые ясно показывают, что Низами Гянджави был тюрком. В данной статье национальная принадлежность Низами Гянджави анализируется на основе фактов, взятых из его «Хамса» и нашло свое подтверждение, что он был тюрком.

Ключевые слова: Низами Гянджави, «Хамса», устная литература, национальная принадлежность, тюрк

Giriş

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi “Xəmsə”dən və lirik şeirlərdən ibarət zəngin bir xəzinə qoyub getmişdir. Səkkiz yüz ildir ki, bu əsərlər sevilə-sevilə oxunur. Şair “Xəmsə”yə daxil olan beş əsərdən dördünün mövzusunun birbaşa türk xalqının ağız ədəbiyyatından götürmüşdür. Bir ərəb əfsanəsi əsasında yazdığı “Leyli və Məcnun” əsərinə də türk donu geyindirmiş, onu türk ağız ədəbiyyatından seçdiyi incilərlə elə bəzəyib-düzəmişdir ki, orada ərəblikdən heç nə qalmamışdır.

Uzun illərdir ki, Nizami Gəncəvinin türklüyü məsələsinə ona görə son qoyulmur ki, onu siyasiləşdirmişlər. Bu məqalədə Nizami Gəncəvinin öz əsərlərindən seçilmiş təkzibolunmaz faktlarla şairin türklüyü ilk dəfə olaraq tam öz təsdiqini tapmışdır. Bu faktlar ona görə təkzibolunmazdır ki, onların hamısı Nizami Gəncəvinin öz dilindən çıxmışdır. Sözsüz ki, şairin milli kimliyini özündən yaxşı bilən olmazdı. Nizami Gəncəvinin türk xalq

ədəbiyyatından bəhrələnmələrinin bu qədər zənginliyi də yuxarıdakı fikri yaxşı təsdiqləyir.

Nizami Gəncəvi elə uca zirvədə dayanıb ki, bizim əlimiz onun ətəyinə güclə çatır. Ona görə Nizami Gəncəvi haqqında yazmaq çox çətindir. Əminəm ki, mənim yazdıqlarımın boyu elə əlim çatan yerə qədər uzanacaq.

Nizami Gəncəvini bu gün oturduğu o ucalığa qaldıran iki əsas amil var. Onun biri uca Tanrının şairə qızırğalanmadan verdiyi böyük istedadıdır. İkincisi şairin qidalandığı türk ağız ədəbiyyatının zənginliyi və tükənməzliyidir. Nizami Gəncəvi türk ağız ədəbiyyatı bulağının gözündən doyunca süd içmiş sənətkardır. Əslində bu süddən doymaq mümkün deyil. Şair hər bir əsərini qələmə alarkən başqa yerdə yox, düz bu bulağın başında oturub. Xalq da kimin ilhamına süd içirdiyini yaxşı bilir.

Əsas mətn

Nizami Gəncəvi yaradıcılığının bütün araşdırıcıları və biliciləri onun xalq ədəbiyyatından necə böyük sənətkarlıqla və gen-bol bəhrələndiyindən geniş söhbət açmışlar. Nizami Gəncəvinin Azərbaycanda ən böyük araşdırıcısı olan Həmid Araslı yazırdı: “Nizami əsərlərini fars dilində yazmasına baxmayaraq həmişə bir azərbaycanlı kimi düşünmüş, öz obrazlı ifadələrini həmişə xalqdan, canlı xalq dilindən almışdır.

Təsadüfi deyildir ki, farslar Nizami və Xaqani şeirlərindən danışanda “buyi-türk miayəd” (bundan türk qoxusu gəlir) deyirlər. Bu həqiqətən belədir. Xalq ifadələri Nizami yaradıcılığının əsas ruhunu, qanını təşkil etmişdir” (1, səh. 139). Görürsünüzmü, farslar özləri açıq-aşkar etiraf edirlər ki, Nizaminin və Xaqaninin əsərlərindən ancaq türk qoxusu gəlir. Onlar bu şeirlərdə azacıq fars qoxusu duysaydılar nəinki həmin fikri söyləməzdilər, əksinə, qarışqadan fil düzəldərdilər. Və yaxud kim bir fars şairi göstərə bilər ki, onun yaradıcılığından türk qoxusu gəlsin. H.Araslı “İndi Nizaminin bütün əsərləri öz ana dilində ölkəmizin hər yerində sevilir və oxunur” (2, səh. 186) deyəndə

şairin əsərlərinin türk dilinə tərcümələrini nəzərdə tuturdu. Deməli, H. Araslı türk dilini Nizaminin ana dili hesab edirdi.

Həmid Araslı Nizami Gəncəvinin yaradıcılığını qaş üzüyü bəzəyən kimi bəzəmiş türk atalar sözü və məsəllərilə, xalq ifadələri ilə, hətta ayrı-ayrı dil vahidlərilə, nağıl və dastan, əfsanə və rəvayət, lətifə və digər folklor janrlarından süzülüb gələn örnəklərlə zənginliyini üzə çıxarıandan sonra bu sözləri söyləmişdir. Onun bu sözlərinin arxasında yüzlərlə örnəklər dayanır. Bu fikri belə demək daha doğru olar ki, Nizami Gəncəvi “Xəmsə”dəki əsərin beşinin də fars dilindəki quru, cansız, çılpaq qol-budaqlarını türk dilindən seçdiyi güllərlə, çiçəklərlə, yarpaqlarla bəzəmişdir, onlara canlılıq və gözəllik vermişdir.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığına dərinədən bələd olan böyük Xalq şairi, akademik Səməd Vurğun şairin romantizmindən danışaraq deyirdi: “Nizami romantizminin gücünü onun xalqın gerçək həyatı və mübarizəsilə sıx əlaqəsində də görmək lazımdır. Nizami öz yaradıcılıq fantaziyasını xüsusən Azərbaycan folklorunun çox zəngin materialları ilə bəzəmişdir. Nizami yaradıcılığının tədqiq edilməsi sahəsində Azərbaycanda görülən elmi işlər təsdiq edir ki, onun yaratdığı əsərlərin mənbələrindən biri xalq içərisində yayılmış nağıl və əfsanələrdən, şifahi xalq yaradıcılığından ibarət olmuşdur” (16, səh. 56).

Səməd Vurğun şairin həyatını və yaradıcılığını dərinədən öyrənmiş, onun haqqında yüksək kürsülərdən dönə-dönə çıxış etmiş, bir çox məqalələr yazmışdır. Ona görə inamla yazırdı ki, böyük şair “Leyli və Məcnun” poeməsindən başqa bütün əsərlərinin mövzusunı türk folklorundan almışdır: “Yüksək ideyaları və arzuları ilə dahi şair, hər şeydən əvvəl, ürəkdən sevdiyi və ömrünün sonunadək bir gün belə ayrılmadığı öz xalqına minnətdardır. Təsədüfi deyildir ki, yalnız “Leyli və Məcnun” poeməsindən başqa şairin bütün əsərləri Azərbaycan folkloru, şifahi xalq yaradıcılığı, xalq nağılları və əfsanələri əsasında yazılmışdır” (16, səh. 282).

Xalq yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimov yazır ki, Nizami Gəncəvi hətta ərəb əfsanəsi əsasında yazdığı “Leyli və Məcnun”

poemasında da Leyli və Məcnunun nakam məhəbbətinə aid Azərbaycan xalqı arasındakı rəvayətlərdən, müdrik qocaların söylədiyi hekayətlərdən, folklor mənbələrindən də istifadə etmişdir. “Leyli və Məcnun” dastanında buna işarələr vardır” (8, səh. 6).

Mən də Nizami Gəncəvinin türk xalq ədəbiyyatından bəhrələnmələrinə “Leyli və Məcnun” poeməsindəki motivlərdən başlamaq istəyirəm. Burada Nizami Gəncəvi Əhsitanı tərifləyərkən onu e.ə. VIII-VII yüzilliklərdə yaşamış türk sərkərdəsi Alp Ər Tonqaya bənzədir və onların hər ikisinin təkbətək döyüşdə Günəşə tay olduqlarını söyləyir:

Qınından qılıncı çıxarsa bir əl,
Daşların bağrında qana dönər ləl.
Ağzını açarsa qılıncı bir an,
On-on baş itirər önündə düşman.
Düşmən qarşısında Əfrasiyabdır.
Təkbətək döyüşdə günəşə babdır (11, səh. 54).

Nizami Gəncəvi Alp Ər Tonqanın-Əfrasiyabın adını “Xosrov və Şirin” poeməsində də çəkmişdir. Məhin Banu Şirinə öyüd-nəsihət verərkən Xosrovun Key Xosrov, yəni fars, Şirinin isə Əfrasiyab, yəni türk soyundan olduğunu xatırladır:

Əgər o, aydırsa, biz afitabıq,
O, Keyxosrov, bizsə Əfrasiyabıq (10, səh. 119).

Əfrasiyab böyük türk sərkərdəsi Alp Ər Tonqaya farsların verdikləri addır. Alp Ər Tonqa haqqında böyük bir dastan olmuş, onun parçaları Mahmud Kaşğarlının “Divan”ında saxlanmışdır. Bu da o deməkdir ki, Nizami Gəncəvi Alp Ər Tonqanın adını eşitmiş, onun haqqındakı dastanla da tanış olmuşdur. Burada Alp Ər Tonqanın yüksək sevgiyə öyülməsi də bir türk şairinin qəlbindəki sevincin səsidir.

Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun” poeməsində onlarla türk sözləri (Nizami Gəncəvinin “Xəmsə”də işlətdiyi türk sözləri haqqında Doktor Cavad Heyətin iki böyük yazısı “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetinin 26 iyul və 9 avqust 1991-ci il tarixli saylarında çap olunmuşdur), türk atalar sözü və məsəli, xalq deyim-

ləri işlətməmişdir. Ancaq onların bir çoxunu olduğu kimi işlətməmiş, öz poetik təfəkkür süzgəcindən keçirmiş, əsərdəki yerinə uyğun olaraq öz nəfəsilə yenidən yoğurmuşdur.

Tanrıya həsr edilmiş ilk fəsildə şair özünün bütün dərdlərini açmadığını görün necə gözəl çatdırır:

O bütün dərdini danışmaz ki, sən
Lalların dilini yaxşı bilənsən (11, səh. 32).

Nizami Gəncəvi burada elə bil Tanrıyla üz-üzə dayanıb söhbət eləyir və ona xatırladır ki, mən dərdlərimin hamısını danışmasam da, sən onları bilirsən. Bu misralar türklərin “lalın dilini anası bilər” atalar sözüylə yaxından səsləşir. Şair demək istəyib, ancaq ürəyində saxladıqlarını, söyləmədiklərini Tanrının onsuz da yaxşı bildiyini bizə çatdırır. Burada eyni zamanda şair dolayısıyla, sətiraltı olsa da, Tanrı övladı olduğunu, ilhamı da ona Tanrının verdiyini işarələmişdir. “Lalın dilini anası bilər” atalar sözünü işlətməklə Nizami bu fikri demək istəmişdir.

Bir türk atalar sözündə deyilir ki, “ayağını yorğanına görə uzat”. Bu atalar sözündən Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun” və “Xosrov və Şirin” poemalarında istifadə etmişdir. “Leyli və Məcnun”da belə deyir:

Bir də ayağını öz yorğanından
Artıq uzadanlar bədbəxtidir, inan.
Bir quş ki, həddindən artıq ucalar,
Özünü fəlakət yoluna salar (11, səh. 73).

Şair “Xosrov və Şirin” poemasında da həmin atalar sözündən bəhrələnməklə gözəl bir poetik lövhə yaratmışdır:

Dövrənindən çıxma heç yüksəklərə,
Ayağını uzat yorğana görə.
Hədsiz dalğalanma sən də dəniz tək,
Çalışma uçmağa özündən yüksək (10, səh. 164).

Sonuncu misra həm də “insan öz boyundan yüksəyə tullana bilməz” məsəliylə səsləşir. Türkiyə türkləri də bu atalar sözünü eyni şəkildə-“Ayağını yorğanına görə uzat” şəklində işlədirlər (5, səh. 62).

Türk xalqının birlik haqqında çoxlu atalar sözləri, məsəlləri, hikmətli deyimləri var. Nizami Gəncəvi də onlardan “Leyli və Məcnun” poemasında və digər əsərlərində ustalıqla bəhrələnmiş, söz incilərindən toxuduğu xalçalara arabir qızıl ilmələr də vurmuşdur. Bu fikri Məmməd Əmin Rəsulzadə belə ifadə etmişdir: “Gözəl misra, mənalı söz dərin və iti məzmunlu təşbihlərlə dolu daş-qaş dükanından ibarət olan “Pənc-gənc”in qiyməti ölçülə bilməz məsnəvilərində səpilmiş bu “düri”lərdən (inci) seçilmiş sətirlərini bir sapa düzsək, dünyanın ən məşhur brilyant boyunbağlarından daha qiymətli bir təsbeh hasil olar” (13, səh. 64). Bu incilərin çoxu xalqdan götürülmüş, qalanlarını da materialını xalq düşüncəsindən almaqla şairin özü yaratmışdır. “Leyli və Məcnun” poemasında deyir:

Bir olsa yoldaşın, dostun əməli,
Daşdan su çıxardar onların əli.
Nifaq olan yerdə fəlakət də var,
Səadət günəşi birlikdən doğar (11, səh. 132-133).

“Şərəfnamə”də oxuyuruq:

İki qəlb bir olsa, dağı parçalar,
Böyük bir kütləni edər tarü-mar (12, səh. 94).

Yenə orada:

Birlikdən yaranıb zəfər döyüşdə,
Dostların birliyi gərək hər işdə (12, səh.28).
Şair “Leyli və Məcnun”da yenə deyir:
Qarışqa birlikdə göstərib hünər,
Özündən çox böyük şeylər sürüyər (11, səh.68).

Yuxarıdakı örnəkləri oxuduqca qulaqlarımızda istər-istəməz “El bir olsa, zərbi kərən sındırar”, “El bir olsa, dağ oynadar yerindən”, “Birlik harada, dirilik orada”, “Tək əldən səs çıxmaz”, “El gücü, sel gücü” kimi onlarla türk atalar sözü və məsəlləri səslənir. Yuxarıdakı atalar sözləri digər türk xalqlarında ya olduğu kimi, ya da azacıq fərqlərlə işlənir. Məsələn, Türkiyə türkləri “Bir əlin nəsi (nəyi) var, İki əlin səsi var” (4, səh. 186), qırğızlar “El gücü, sel gücü” (9, səh. 23), “El tüpürsə, göl olar” (9, səh.

32), tatarlar “Biri tüpürsə-bir olar, el tüpürsə- göl olar” (4, səh. 62), Güney Azərbaycan türkləri “Birlik harda, dirlik orda”, “Harda birlik var, orda dirlik var” (6, səh. 11; 18, səh. 36), “El gücü bir olsa, düşməni dara çəkər” (18, səh. 75) deyirlər.

Türklərin birlik haqqındakı bu qədər hikmətli deyimlərini, atalar sözlərini, məsəllərini yaxşı bilən düşmənlərimiz həmişə bizim bu birliyimizdən canavar kösöydən qorxan kimi qorxublar. Ona görə həmişə bizim birliyimizi pozmağa, aramıza ayrı-seçkilik toxumları səpməklə bizə qarşı açıq və ya gizli şəkildə “parçala, hökm sür!” siyasəti yürüdülər. Bu gün də heç nə dəyişməyib. Hər şey “Parçala, hökm sür!” siyasətinin gah üzü, gah da astarı şəklində gözümüzdə görünür. Onun adını tez-tez dəyişirlər, ancaq məqsəd dəyişməz olaraq qalır. Biz özümüz də bütün bunları görə-görə, bilə-bilə birləşə bilmirik. Düşmənlərin hiyləsinə aldanıb parçalanırıq, parçalandıqca gücsüzləşirik, gücsüzləşdikcə, qeyrət-sizləşirik, qeyrətsizləşdikcə ölümə doğru gedirik.

Bir türk atalar sözündə deyilir ki, “Dost dostun eybini üzünə deyər”. Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun” poemasında bu atalar sözüylə öz sətirlərinə gözəl naxış vurmuşdur:

Çox gözəl olsa da eybi gizləmək,

Dost dostun eybini örtməsin gərək (11, səh. 103).

Türkmənlər də deyirlər: “Dostun eybini üzünə de” (4, səh. 74).

Bir adam öz qazandığını yeməyəndə, əkib-becərdiyi başqalarına qismət olanda deyirlər ki, “Kim qazana, kim yeyə?”, yaxud “At işləyər, eşşək yeyər”. Nizami Gəncəvinin aşağıdakı sətirləri də bu cür atalar sözlərilə yaxından səsleşir:

Bağda əmək qoydu göyərçin, ey yar,

Meyvə yetişəndə yedi qarğalar (12, səh. 129).

Və yaxud:

Bülbüllər olsa da, bağın zinəti,

Əncirlər olmuşdur qarğa qisməti (12, səh. 129).

Bu beytdə deyilmiş fikirlər eyni zamanda “Məlikməmməd” nağılında almaları divin oğurladığı səhnələri xatırladır. Zəhmət çəkirsən, bağ salırsan, meyvə yetişdirirsən, onu da divlər yeyir.

Nizaminin “Pambıq od görəndə alışıb yanar” (11, səh. 72) misrası “Odlə pambığınkı tutmaz” (3, səh. 521), “Toxun ac olandan nə xəbəri var” misrası (11, səh. 94) “Toxun acdan xəbəri olmaz”, “Aclığı olmasa şahinin bir az, Turacın üstünə uçub şığımaz” misraları (11, səh. 101) “Ac qılınca çapar”, “Soyuq bir dəmiri döymə boş yerə” (11, səh. 103) misrası “Dəmiri isti-isti döyərlər” (3, səh. 259), “Hər ümitsiz işdə bir çox ümid var, Qaranlıq gecədən ağ səhər doğar” (11, səh. 104) misrası “Hər gecənin bir gündüzü var” (3, səh. 658), “Havalı yaşayan sərsəm bir insan, Nə xeyrə, nə şərə yarayar, inan” (11, səh. 135) misraları “Uzun duraz, bey muraz, Xeyrə-şərə yaramaz”, “Susuzdum, apardın sən “Fərat” deyə, İcməmiş odlara tapşırdın niyə?” misraları (11, səh. 136) “Suya susuz aparıb, susuz qaytarmaq”, “Quyuya salsan da yaxşılığı, bil, Yenə qaytaracaq o itən deyil” (12, səh. 10) misraları “Balığı at dəryaya, balıq bilməsə də, xalıq bilər”, “Tək uçan kəkliyi qızılquş yeyər” misrası “Sürüdən ayrılan qoyunu qurd yeyər”, “İnsanı dişləsə azğın bir quduz, Onun məlhəmi var, keçər qorxusuz. Lakin dil yarası ürəkdən getməz, Ona min məlhəm də bir əsər etməz” bəndi bütövlükdə “Qılinc yarası sağalar, söz yarası sağalmaz” (3, səh. 203), “Xəncər yarası gedər, dil yarası getməz” (3, səh. 630), “Dəliddən, sərxoşdan ağıl ummazlar” misrası “Havalı başda ağıl olmaz”, “Hirsli başda ağıl olmaz”, “Hər çəkilən dərdin bir sonu da var” misrası “Yaman günün ömrü az olar” (3, səh. 391), “Oğul, sözlərimə yaxşı qulaq as, Ata nəsihəti faydasız olmaz” misraları “Atalar sözü, ağıln gözü”, “Böyüyün sözünə baxmayan böyürə-böyürə qalar” kimi atalar sözlərilə, məsəllərlə, hikmətli xalq deyimlərilə yaxından səsleşir. Onların arasındakı nəfəs yaxınlığı, ruh doğmalığı aydınca hiss olunur. Bunlar Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” poemasında işlətdiyi türk ağız ədəbiyyatı örnəklərinin hamısı deyil. Böyük şair ərəb əfsanəsini yaddaşındakı türk ağız ədəbiyyatı örnəkləriylə elə bəzəyib naxışlamışdır ki, “Leyli və Məcnun” əsərini oxuyanda onun bütün sətirlərindən yalnız türk nəfəsi duyulur, tük qoxusu gəlir.

Yuxarıdakı örnəklər Azərbaycan türklərinin atalar sözləri və məsəlləridir. Onların çoxu ya eynilə, ya da oxşar şəkillərdə digər türk xalqlarında da işlənir. Məsələn, Türkiyə türkləri “Suya götürür, susuz gətirir” (5, səh. 351), “Sürüdən ayrılanı qurd qapar” (5, səh. 353), “Əl yarası unudulur, dil yarası unudulmaz” (5, səh. 145), “Qılınc yarası iyiləşir, dil yarası iyiləşməz” (5, səh. 246), qırğızlar “Qatardan ayrılan qazı qarğalar yeyər” (9, səh. 40), “Söz yanığı köz yanığından bərk olar” (4, səh. 19), “Eldən ayrı düşəni qurd yeyər” (4, səh. 21), tatarlar “Sürüdən qalanı qurd aparar, eldən qalanı gor” (4, səh. 63), “Əl yarası gedər, dil yarası getməz” (4, səh. 67), “Qatarından ayrılan qaz bir topa qarğaya yem olar” (4, səh. 69), Güney Azərbaycan türkləri “Balığı at suya, balıq bilməsə xalıq bilər” (18, səh. 27), “Qılınc yarası sağalar, dil yarası yox” (18, səh. 50), “Yaman günün ömrü az olar” (18, səh. 98) deyirlər. Göstərilən örnəklər arasındakı bu qədər eynilik və oxşarlıqlar türk ağız ədəbiyyatının başlanğıcda bir çeşmədən qaynaqlandığını təsdiqləyir.

Nizami Gəncəvinin bütün əsərlərinin mayası türk ruhuyla yoğrulmuşdur. Hətta onun “Xosrov və Şirin” əsərində “Dədə Qorqud” boyları ilə yaxından səsleşən lövhələr var. Akademik Həmid Araslı bunu görmüş, duymuş və vurğulamışdır: “Nizami öz şeirlərində bir çox Azərbaycan kəlmələri işlətmişdir ki, bu kəlmələrin bir hissəsi bu gün canlı dildən çıxmış, yalnız xalq poeziyasında saxlanmışdır. Nizami dilində olan Azərbaycan kəlmələrinin mühüm hissəsini biz “Dədə Qorqud” dastanlarında görürük ki, bu da çox təbii bir hadisədir. Nizami poemalarında “Dədə Qorqud” dastanları ilə əlaqədar bir çox motivlərin olması şairin bu dastanları sevə-sevə dinlədiyini göstərir (1, səh. 139). H.Araslı bu fikirləri söyləyəndən sonra “Dədə Qorqud”da və Nizaminin əsərlərində işlənmiş bir neçə sözü örnək göstərsə də, motivlərin yalnız olduğunu söyləməklə yetərlənmişdir. Ona görə mən burada “Dədə Qorqud” və “Xosrov və Şirin” əsərlərindəki bir-birilə çox yaxından səsleşən səhnələrə toxunmaq istəyirəm. Bunlardan biri Beyrəklə Banuçiçəyin və Xosrovla Şirinin ilk də-

fə görüşdükləri səhnələrdir. Bu iki səhnə arasındakı fərq birçə ondan ibarətdir ki, birincini xalq yaratmışdır, ikinci Nizaminin qələmindən süzülüb gəlmişdir. Hər iki görüş yaylaqda baş verir. Banuçiçək də, Şirin də öz yanlarındakı qızlarla yaylağa gəzməyə çıxırlar. Beyrək də, Xosrov da Banuçiçəyi və Şirini ilk dəfə burada- yaylaqda görürlər. Bir könüldən min könlə bir-birlərinə vurulurlar. Əhd-peyman bağlayırlar. Sonra ayrılırlar. Beyrək əsir düşür, uzun müddət – 16 il Banuçiçəyi görmür. Xosrov da şahlıq taxtına oturur, Şirinlə görüşə bilmir. Beyrək dustaqlıqdan qurtararkan Təkurun qızına söz verir ki, səni alacağam. Xosrov isə Rum qeysərinin qızıyla evlənir. Beyrəyin öldü xəbərini gətirəndən sonra Banuçiçəyi Yalançı oğlu Yalınçıya verib toy hazırlığı görürlər. Şirini də Fərhad sevir. Axırda Beyrəklə Banuçiçək, Xosrovla Şirin evlənilər. Burada Banuçiçəyin və Şirinin qəhrəmanlıqlarını da mütləq xatırlatmaq lazımdır. Onların hər ikisi yaxşı at çapır, qurşaq tutur, ox atır, qılınc vurur. Hətta lazım gəldikdə silaha qurşanıb yağılarla kişi kimi vuruşurlar.

İkinci oxşarlıq da belədir. “Dədə Qorqud”da Qanturalı Təkurun qızı Selcan xatunu almaq üçün qızmış dəvəni, buğanı və şiri öldürür. Xosrov da bir kef məclisində qəflətən yanlarına çıxan bir şiri yumruğuyla vurub yerə sərir:

Qaldıraraq tozdan göylərə duman,
Qızmış bir şir çıxdı qəflətən yandan.
Sərxoştək qoşunun canına düşdü,
Qoşun şirdən qorxub yaman hürküşdü.
Gəlib yaxınlaşdı şir barigaha,
Acıqlı-acıqlı yanaşdı şaha.
Qılıncsız, zirehsiz şah sıçrayaraq,
Atıldı şir üstə şirdən də qoçaq.
Yumruğunu elə hiddətlə çaldı,
Şiri bihuş edib torpağa saldı.

Əmr etdi: “Qoymayın, başını kəsin!” (15, səh. 125).

Deyilənlərdən aydın olur ki, bu səhnələr arasında çox yaxından səsleşmələr var və buna təsadüf kimi baxmaq doğru deyil.

“Leyli və Məcnun”da olduğu kimi, Nizami Gəncəvinin digər əsərlərinin də ərişi-argacı böyük şairin özündən olsa da, onların gülləri, naxışları xalqdan götürülmüş bənzərsiz deyimlərlə bəzədilmiş, daha da gözəlləşdirilmişdir. Məsələn, xalqın “Quyunu gen qaz, dərin qaz, bir gün özün düşərsən” atalar sözünü şair “Xosrov və Şirin” poemasında belə işlətməmişdir:

Eşitməmişəm mi bu məşhur sözü,

“Quyu qazan adam düşəcək özü” (10, səh. 361).

Xalq deyir ki, “Nə əkərsən, onu da biçərsən”, “Nə tökərsən aşına, o da çıxar qarşına” (3, səh. 508). Nizaminin aşağıdakı misralarında hər iki atalar sözünün havası aydın duyulur:

Dünyanın işini yaxşı düşün sən,

Nə əksən, onu da sən biçəcəksən (12, səh. 16).

Yaxud:

Zülmün toxumundan göyərməz nəbat (12, səh. 16).

Yaxud:

Hər kəs sənətindən yapışsa əgər,

Dünyada nə əksə, onu da biçər (12, səh. 45).

Yaxud:

Nə eyləsə sənə övladın, inan,

Onu görəcəkdir öz övladından (10, səh. 60).

Yuxarıdakı örnəklərin dördü də mənaca bir-birilə səsləşir və onların hamısının rüşeyminin “Nə əkərsən, onu da biçərsən” atalar sözüylə mayalandığı aydın şəkildə nəzərə çarpır. Bunlara oxşar atalar sözləri və məsəlləri digər türk xalqları da işlədirlər. Məsələn, Türkiyə türkləri “Nə əkərsən, onu biçərsən” (5, səh. 285), “Nə doğrarsan aşına, o çıxar qarşına” (5, səh. 285), türk-mənlər “Arpa əkib, buğda gözləmə” (4, səh. 73), tatarlar “Aş versən, aş verərlər, daş versən-daş” (4, səh. 62), Güney Azərbaycan türkləri “Nə əkərsən, onu biçərsən” (4, səh. 137) deyirlər.

Bir türk atalar sözündə deyilir: “Öz gözündə tiri görmür, özgə gözündə qıl axtarır”. Nizami Gəncəvi “Sirlər xəzinəsi” poemasında bu atalar sözünü işlətməklə öz fikirlərini daha da dolğunlaşdırmış, poetik tutumunu artırmışdır:

Görməyib öz gözündə tiri, yaxşı nəzər qıl,
Nədəndir axtarırsan özgənin gözündə qıl

(12, səh. 140-141).

Namərdə işi düşmüş mərd adamlar haqqında xalq arasında belə bir ifadənin tez-tez işləndiyini görürük: “Keçmə namərd körpüsündən, qoy aparsın sellər səni”. Anadolu türkləri bu fikri belə deyirlər: “İçmə namərd əlindən su abi-həyat olsa da” (4, səh. 193). Nizami Gəncəvinin əsərlərində buna oxşar fikirlərə bir neçə yerdə rast gəlinir. Məsələn, “Xosrov və Şirin” poemasında şair deyir:

Fil keçsin üstündən tapdalayaraq,
Xəsis adamlara əl açma ancaq (10, səh. 279).

Yaxud yenə orada:

Aman istəyincə qurbağalardan,
Yaxşıdır balıq tək tez qərq olasan (10, səh. 279).

Şair “Şərəfnamə”də deyir:

Əlaltı olma bir əlaltı şəxsə! (12, səh. 36).

Bu deyilənlər mərdin adına böyük ləkədir və Nizami Gəncəvi də doğru olaraq yazır ki, ləkəli yaşamaqdan ölüm gözəldir”. Şair bu fikri “Leyli və Məcnun” əsərində belə ifadə etmişdir:

Mərdə təmiz bir ad candan əfzəldir,
Ləkəli qalmaqdan ölüm gözəldir (12, səh. 35).

“Bu günün işini sabaha qoyma”, “Əldən qalan əlli il qalar”, “Daldan atılan daş topuğa dəyər”, “Ovu bərəsində vururlar” kimi onlarla türk atalar sözlərilə səsləşən misralara Nizami Gəncəvinin əsərlərində tez-tez rast gəlinir:

Sabaha çox da sən ümid bağlama,
İşi lap bu gecə düzəlt, saxlama (10, səh. 300).

Və yaxud:

Hər söz öz yerində olur çox gözəl,
Çünki nar bar verməz vaxtından əvvəl (12, səh. 73).

Çox geniş yayılmış bir atalar sözüümüz var: “Vaxtsiz banlayan xoruzun başını kəsərlər” (3, səh. 164). Bu atalar sözünü Nizami Gəncəvi bir neçə dəfə ustalıqla işlədərək fikrinin poetik

gözəlliyini artırmış, emosional təsirini gücləndirmişdir:

Vaxtsız yola çıxsan pularlar, inan,
Başını kəsərlər vaxtsız banlasan (10, səh. 46).

Yaxud:

Dünyada hər şeyin öz zamanı var,
Vaxtında tapılar xəznəyə açar.
Vaxtsız banlayanda xoruz görürsən
Ayrıılır bir anda başı bədəndən (10, səh. 269).

Yaxud:

Hər vaxtsız banlayan xoruzun gərək
Durmadan başını bıçaqla kəsmək (12, səh. 74).

Anadolu türkləri də bu atalar sözünü elə bizdəki kimi işlədirlər: “Vaxtsız ötən xoruzun başını kəsərlər” (5, səh. 389).

“İki qılınc bir qına sığmaz”, “İki qoçun başı bir qazanda qaynamaz” kimi türk atalar sözlərindən Nizami Gəncəvi elə böyük ustalıqla, yerli-yerində istifadə etmişdir ki, elə bil gözəlin saçına durna teli düzmüşdür:

Birdir, iki olsa haqq
kimsə onu dinləməz,
Bir bədəndə iki baş
yaramaz, birini kəs!
Bir qında iki qılınc
qərar tutub durarmı?
Məclisdə iki Cəmşid
bir taxta oturarmı? (12, səh. 51).

Bu misralar şairin “Sirlər xəzinəsi” əsərindən götürülüb. Birinci misrada şair Tanrının bir olduğuna, tək olduğuna işarə vurmuşdur və deyir ki, Tanrı bir yox, iki olsa onu heç kim dinləməz. Digər misralarda deyilən fikirlər gün kimi aydın olduğundan onları açıqlamağa ehtiyac duyulmur.

Nizami Gəncəvinin yuxarıdakı misralarının mənası ilə səsləşən atalar sözü və məsəllərə özbəklərdə “İki bıçaq bir qına sığmaz, iki sevgi-bir könül” (4, səh. 49), tatarlarda “Bir ata iki boyunduruq salmazlar” (4, səh. 62), türkmənlərdə “İki bıçaq bir

qına sığmaz” (4, səh. 75), qırğızlarda “Bir qına iki qılinc sığmaz” (9, səh. 34), “İki qoçun başı bir qazanda qaynamaz” (9, səh. 74), Güney Azərbaycan türklərində “İki qılinc bir qına sığmaz”, “İki qoç başı bir qazanda qaynamaz” (18, səh. 88) şəkillərində rast gəlinir. Gətirilən örnəklərin bir-birindən fərqlənmədiyi və ya çox az fərqləndiyi aydın görünür.

Nizami Gəncəvinin əsərlərini dönə-dönə oxuduqca görürsən ki, onun hər misrasının, hər beytinin arxasından bir türk atalar sözü və ya məsəli boylanır. Türklər deyirlər ki, “İlan qızıl üstdə yatar”. Nizamidə oxuyuruq: “İlantək xəzinə üstə yatıram, Arpa çörəyiylə oruc tuturam” (10, səh. 33). Nizami burada xatırladır ki, “mənim altım qızılla, xəzinəylə doludur, onun üstündə oturmaşam. Özüm də arpa çörəyiylə oruc tuturam”. İkinci misra birbaşa xəsislərə aiddir. Var-dövlətləri başlarından aşan xəsislər onu yeyə də bilmirlər. Bu sətirləri şairin özünə aid edəndə isə belə anlaşılır ki, “o arpa çörəyiylə oruc tutsa da, altı, daha doğrusu sinəsi qızılla, xəzinəylə doludur”. Türklər yalan danışmağı əyri oturmaqdan daha böyük qəbahət, ədəbsizlik sayırlar və ona görə deyirlər: “Əyri oturaq, düz danışaq”. Nizami Gəncəvi də onu eynilə işlətmişdir: “Gəl əyri oturaq, düz danışaq” (10, səh. 174). “Görünən dağa nə bələdçi” atalar sözü Nizamidə belədir: “Soruşmaq nə lazım kənd görünürkən” (10, səh. 178). Türklər deyirlər: “Ev oğrusunu tutmaq olmaz”. Nizami də eynilə elə bunu deyir: “Qapı güdmək olmaz ev oğrusundan” (10, səh. 178). Çox işlənən atalar sözlərimizdən biri belədir: “Qızınmadım istisinə, Kor oldum tüstüsünə”. Nizami Gəncəvi də onu az qala olduğu kimi işlətmişdir: “Hələ bir oduna qızınmamışam, Tüstündən gözlərim kor oldu tamam” (10, səh. 180). “Gül tikansız olmaz” atalar sözü Nizamidə “Yoxdur bu dünyada bir gül tikan-sız” (11, səh. 63) şəklindədir.

Nizami Gəncəvi elmə, biliyə çox yüksək qiymət vermişdir. Ona görə elmlə, biliklə bağlı çoxlu hikmətli fikirlər söyləmişdir. Məsələn:

Qüvvət elmdədir, başqa cür heç kəs
Heç kəsə üstünlük eləyə bilməz.

Hər uca rütbədən biliniz, fəqət,
Alimin rütbəsi ucadır, əlbət! (12, səh. 57).

Nizaminin ilk iki misrası özbəklərin “Elm-qüvvətdə yox, qüvvət elmdədir” (4, səh. 49), sonuncu iki misrası isə Anadolu türklərinin “Elm rütbəsi rütbələrin ən əlasıdır” (4, səh. 192) atalar sözlərilə çox yaxından səsləşir.

Nizami Gəncəvi öz əsərlərində yalnız Azərbaycan deyil, Türkiyə, özbək, qırğız, qazax, türkmən, tatar və s. türklərinin də xalq ədəbiyyatı örnəklərindən, daha çox atalar sözü və məsəllərdən, hikmətli deyimlərdən gen-bol bəhrələnmişdir. Yuxarıda yeri gəldikcə onlardan örnəklər verilmiş, qarşılaşdırmalar aparılmışdır. Lakin bu mövzu o qədər əhatəli və zəngindir ki, onun daha geniş və hərtərəfli araşdırılmasına ehtiyac var. Həm də bu mövzunun bütün türk xalqlarının ağız ədəbiyyatı ilə qarşılaşdırmalar aparmaqla öyrənilməsi ona görə mühümdür ki, onlar Nizami Gəncəvinin milli kimliyini – türklüyünü təsdiqləyən ən inandırıcı faktlardan biridir.

Nizami Gəncəvinin türklüyü əslində onun əsərlərini diqqətlə və qərəzsiz, siyasi baxışlara uymadan, hər şeydə həqiqəti görmək istəyiylə oxuyanların heç birində şübhə doğurmamalıdır. Çünki onun əsərlərində şairin türk olduğunu təsdiqləyən yetərinə bilgilər var. Sadəcə olaraq bu məsələ elmi müstəvidən çıxarılıb siyasiləşdirilmişdir. Nizami Gəncəvini farslaşdırmağa çalışanların əl atdıqları yeganə fakt şairin öz əsərlərini fars dilində yazmasıdır. Halbuki bu faktı ortaya atmaq suda batan adamın saman çöpündən yapışmasından başqa bir şey deyil. Hamı bilir ki, XIX yüzillikdə Avropada fransız dili o qədər üstünlük qazanmış və geniş yayılmışdır ki, fransız olmayanların da bir çoxu öz əsərlərini böyük həvəslə fransız dilində yazırdılar. Hətta bir çox rus yazıçıların da öz əsərlərini böyük həvəslə fransız dilində yazdıqları heç kimə sirr deyil. Lakin istər Avropa, istərsə də rus yazıçılarını öz əsərlərini fransız dilində yazdıqlarına görə fransız adlandırmırlar və heç bu fikrə də düşmürlər. Niyəsə bu söhbət bircə Nizami Gəncəvinin türklüyü ortaya çıxanda yaranır və çox ciddi şəkildə alır. Açıq-aşkar deyilir ki, Nizami Gəncəvi kim olursa-olsun, bir-

cə türk olmasın. Bu fikrin guya doğruluğuna kimlərisə inandırmaq üçün saman çöpündən yapışırlar. Bundan başqa, Nizami Gəncəvini farslaşdırmaq üçün onun əsərlərinə əlavələr də edilmişdir. Əliyar Səfərli və Xəlil Yusifli bununla bağlı yazırlar: “Nizaminin doğulduğu, böyüdüüyü, yaşadığı yer Gəncə olmuşdur. Şair əsərlərində dönə-dönə Gəncəni doğma vətəni adlandırmışdır. Bəzi İran müəllifləri “İqbalnamə”dəki sonralar başqaları tərəfindən artırılmış beytlərə əsaslanaraq şairin İranın Qum vilayətindən olduğunu iddia etmişlər. Elmi cəhətdən əsassız olan bu mülahizə alimlər tərəfindən inandırıcı şəkildə rədd olunmuşdur” (9, səh. 123). Yuxarıda deyilənlərdən belə çıxır ki, Nizami Gəncəvini farslaşdırmağa çalışanlar onun türk olduğunu hamıdan yaxşı bilirlər.

Nizami Gəncəvinin “Leyli və Məcnun” poemasını türk dilinə böyük Xalq şairi, akademik Səməd Vurğun çevirmişdir. O, şairin həyatını və yaradıcılığını dərinləndirən öyrənmişdir. Ona görə böyük inamla dönə-dönə yazırdı ki, Nizami Gəncəvi bir türk şairidir: “Nizami “Xosrov və Şirin” poemasında adı ilə fəxr etdiyi Azərbaycan xalqının o zamankı hüquqsuzluğunu dərin bir kədərlə ifadə edir: “Hərgah mənim türk olmağım saraydan gizlin qalmışdırsa, ilahi, sən özün ki, bunu bilirsən” (15, səh. 108). Görürsünüzmü, böyük şair Tanrıya üz tutub deyir ki, mənim türk olduğum saraydan gizlin qalsa da, sən ki, bunu yaxşı bilirsən!

Səməd Vurğun böyük şairin öz əsərlərini fars dilində yazmağının səbəbini də açmışdır: “Şairi o zaman azərbaycanlılar üzərində aqalığ edən İran əsarətçilərinin, İran istiləçilərinin dili ilə yazmağa məcbur edirdilər. Lakin qanı və canı ilə, bütün ömrü ilə öz doğma xalqına bağlı olan Nizami bu məcburiyyətə qarşı üsyan etdi” (15, səh. 107).

Şairi bu üsyana qaldıran “Leyli və Məcnun” poemasını oxuduqdan sonra Şirvanşah Əhsitanın şairə yazdığı məktub olmuşdur. Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun”u fars dilində yazarkən həmin məktubu bu cür nəzmə çəkmişdir:

Bu təzə gəlinə çəkəndə zəhmət,
Fars, ərəb diliylə vur ona zinət.

Türk dili yaramaz şah nəslimizə,
Əskiklik gətirər türk dili bizə.
Yüksək olmalıdır bizim dilimiz,
Yüksək yaranmışdır bizim nəslimiz.

Bu sətirlərin ardınca Səməd Vurğun böyük cəsarətlə yazırdı: “Buradaca biz milli hissləri təhqir olunmuş Nizaminin ölməz etiraz misralarını oxuyuruq, o, Azərbaycan xalqının milli dilinin və mədəniyyətinin cəlladlarına müraciət edərək deyir:

Qulluq halqasına düşdü qulağım,
Qan vurdu beynimə, əsdi dodağım.
Nə cürətim vardı ki, evdən qaçam,
Nə də gözüm vardı, xəzinə açam.
Ömrüm viran oldu, solub saraldım,
Bu əmrin önündə cavabsız qaldım.
Sırrımı deməyə bir məhrəm hanı?
Ona söyləyəydim bu macəranı?

Bu parçanı da misal çəkəndən sonra Səməd Vurğun böyük inamla yazırdı: “Bu son misra göstərir ki, “Leyli və Məcnun” poeması Nizami tərəfindən əvvəlcə Azərbaycan (türk – İ.S.) dilində yazılmışdır” (16, səh. 23).

Burada qısa bir açıqlamaya ehtiyac duyuram. Səməd Vurğun çox doğru deyir ki, “Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun” poemasını ilk dəfə türk dilində yazmışdır”. Bu fikri təsdiqləyən çoxlu tutarlı əsaslar var. Onlardan birincisi odur ki, Nizami Gəncəvi “Xəmsə”nin digər əsərlərinə nisbətən “Leyli və Məcnun” poemasında türk ağız ədəbiyyatından daha geniş, gen-bol bəhrələnmişdir. Şair bunu bilə-bilə etmişdir. Bu poemanı yazarkən Nizami Gəncəvinin milli hissləri, milli duyğuları o qədər coşmuşdur ki, ərəb folklorundan götürülmüş bu mövzu şairin qələmindən çıxandan sonra onda ərəblikdən əsər-ələmət qalmamışdır. Nizami Gəncəvi bir ərəb qızına türk dilində milli bəzəklər vurmuşdur, onu türk xalq düşüncəsinin məhsulu olan atalar sözlərilə, məsəllərlə, hikmətli deyimlərlə, digər folklor motivlərilə ətə-qana doldurmuşdur. Əgər biz ərəblərin “Leyli və Məc-

nun” əfsanəsinə Nizami Gəncəvinin geyindiriyi türk donunu soyundursaq, onun yerində hətta qabıqları da soyulmuş quru bir ağacdən başqa heç nə qalmaz. İkinci fakt odur ki, əgər Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun”u türk dilində yazıb Şirvanşah Əhsitana təqdim etməsəydi, o heç vaxt şairə “Türk dili yaramaz şah nəslimizə, əskiklik gətirər türk dili bizə” deməzdi. Yəni Əhsitan yaxşı bilirdi ki, Nizami Gəncəvi ilk əsərləri olan “Sirlər xəzinəsi” və “Xosrov və Şirin” poemalarını fars dilində yazmışdı. Ona görə heç vaxt Əhsitanın ağına gəlməzdi ki, Nizami Gəncəvi üçüncü əsərini türk dilində yazı bilər. “Türk dili” ifadəsi də bura göydən düşə bilməzdi. Onu Əhsitana dedizdirən ciddi səbəb var. Səməd Vurğunun yazdıqlarından da açıq-aydın anlaşılır ki, Əhsitanı qəzəbləndirən əsərin türk dilində yazılması olmuşdur: “Şirvanşah müstəbidi Əhsitan Nizamini ana dilindən əl çəkməyə məcbur etmişdi. Şair müstəbidin bu təhqiredici əmrini öz şeirlərində göstərir: “Sənin yaratdıqla, Nizami, biz çoxdan tanış olmuşuq. Lakin başa düş: kimin sevinci, kimin fərəhi üçün sən öz mirvarını gözəl ziynət qutusundan üzə çıxartdın? Sənin türk dilin bizə yaraşmır. Bizim sarayımız türkəsaya adətlərə öyrənməmişdir. Madam ki, biz varlıyıq və mənəbimiz yüksəkdir, demək biz yüksək dillər eşitməliyik” (15, səh. 107). Sonuncu dırnağın içindəkilər Əhsitanın sözləridir. O, burada Nizamiyə “sənin türk dilin bizə yaraşmır” deyir. Bu cümləylə Əhsitan Nizamini türk olduğunu təsdiqləyir. “Sənin yaratdıqla, Nizami, biz çoxdan tanış olmuşuq. Lakin başa düş: kimin sevinci, kimin fərəhi üçün sən öz mirvarını gözəl zinyət qutusundan üzə çıxartdın?” cümləsindən isə aydın görünür ki, “Leyli və Məcnun” poeması əvvəlcə türk dilində yazılıb Əhsitana təqdim edilmişdir. Əhsitanı hirsəndirən də məhz bu olmuşdur. Bu fikri ilk dəfə Səməd Vurğun söyləmişdir.

Xalq yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimov da “Leyli Və Məcnun” poemasının 1983-cü il nəşrinə yazdığı ön sözdə üstü örtülü olaraq Səməd Vurğunun əsərin ilk dəfə türk dilində yazıldığını söyləyərkən Nizami Gəncəvinin beytlərini doğru-düzgün anla-

dığını vurğulamışdır. Akademik-yazıçı Əhsitanın məktubundan yuxarıdakı parçanı örnək verdikdən sonra yazır: “Bu beytlərdəki sətiraltı mənalar, gizli işarələr, eyhamlar diqqətə layiqdir, açılmağa möhtacdır. Məlum deyil ki, nə üçün Şirvanşah Nizamiyə “Qüdrətin böyükdür, ona on yarat, onda beş verməyi birdəfəlik at!” deyir. Bununla o nəyə işarə edir? Nizami nə vaxt “onda beş verib? Məgər həmişə “onda on” yaratmayıbmı? Məgər bir az əvvəl Şirvanşah şairin qüdrətindən, hikmət xəzinəsindən dürrlər çıxarmaq məharətindən danışmırdımı? Bəs indi bu narazılıq nədir? Bizcə, yuxarıdakı beytlərdəki sətiraltı mənalar sonrakı fikirlərlə üzvi surətdə bağlıdır. O fikirlər ki, ora çatanda Axsitanın ahəngi dəyişir. Onun sözləri, şair qəlbini yaralayır:

Türk dili yaramaz şah nəslimizə,

Əskiklik gətirər türk dili bizə.

Yüksək olmalıdır bizim dilimiz,

Yüksək yaranmışdır bizim nəslimiz.

Bəli, böyük şairi kədərləndirən, qəzəbləndirən də budur! Onun ana dilinə – Azərbaycan dilinə təhqiranə münasibətdir! Lakin bu həqiqəti hamı qəbul etmir. Xüsusən Azərbaycan xalqının milli varlığını və dilini inkar edənlər, bir sıra xalqları “türklük” anlayışı içərisində əridənlər bunu heç cür qəbul edə bilmir. Mübahisələri doğuran da əsasən budur. Azərbaycan ədəbiyyatçılarının böyük əksəriyyəti, o cümlədən “Leyli və Məcnun”u ana dilimizdə Nizami incəliyi və gözəlliyilə səsləndirmiş Səməd Vurğun da yuxarıdakı beytləri dediyimiz mənada anlamışdır” (8, səh. 9).

Əgər Nizami Gəncəvi türk deyildisə, onda Əhsitanın “Türk dili yaramaz şah nəslimizə, Əskiklik gətirər türk dili bizə” sözlərini oxuyanda niyə “qan beyninə vururdu, dodağı əsirdi?” Axı bu sətirlərin hamısı Nizami Gəncəvinin qələmindən çıxmışdır!

Nizami Gəncəvinin əsərin lap başlanğıcında yazdığı iki misra da onun “Leyli və Məcnun” əsərini Əhsitanın məktubundan sonra ikinci dəfə işlədiyini, daha doğrusu, türk dilindəki ilk mətni fars dilinə çevirib, çoxlu əlavələr etdiyini söyləməyə tam

əsas verir. Şair deyir:

Dörd min beytdən də çoxdur bu dastan,

Dörd aydan az vaxta yazmışam, inan (11, səh. 50).

Belə fikirlər bir qayda olaraq əsər tamamlandıqdan sonra onun sonunda deyilir. Nizami isə həmin fikri bu dəfə əsəri yazmağa başlayanda deyir. Deməli, əsər türk dilində hazır şəkildə onun əlində olub. Neçə beytdən ibarət olduğunu da dəqiq bilir. Sadəcə olaraq onu Əhsitanın dediklərinə uyğunlaşdırmaq üçün üzərində çalışır.

Bundan başqa, Əhsitanın məktubundan götürülmüş aşağıdakı misralar “Leyli və Məcnun” əsərinin ilk dəfə türk dilində yazıldığını elə təsdiqləyir ki, burada heç bir şübhə yeri qalmır:

Sözün sərrafıyam, sən ki, bilirsən,

Təzəni köhnədən tez seçərəm mən.

Qüdrətin böyükdür, ona on yarat,

Onda beş verməyi birdəfəlik at (11, səh. 47).

Əhsitan onda on yaratmaq deyəndə fars dilində yazmağı nəzərdə tutmuşdur. Ona elə gəlirdi ki, türk dilində onda on yaratmaq mümkün deyil. Guya fars dili çox güclü, zəngin dildir. Onda on yaratmaq üçün şair yalnız fars dilində yazmalıdır. “Onda beş verməyi birdəfəlik at” misrası isə türk dilinə işarədir. Əhsitana görə, “Leyli və Məcnun” türk dilində zəif alınmışdır. Nizami burada onda on yarada bilməmişdir. Ona görə “türk dilində yazmağın daşını birdəfəlik at” demişdir. Əhsitan “Bu təzə gəlinə çəkəndə zəhmət, Fars, ərəb diliylə vur ona zinət” deyəndə əsərin yenidən yazılacağını nəzərdə tutmormu? Yuxarıdakı misraları diqqətlə və Nizamini duya-duya çözləyəndə böyük inamla bu fikrə gəlmək olur ki, məktubun məzmunu bütövlükdə “Leyli və Məcnun” poemasının ilk dəfə türk dilində yazıldığını və Əhsitanın da məhz ona görə hirsələndiyini təsdiqləyir. Xalq şairi Səməd Vurğun da bu fikri söyləyərkən Nizami Gəncəvi ni çox yaxşı duymuşdur.

Nizami Gəncəvi yaradıcılığa iri həcmli poemalarla başlamayıb. Şair türk dilində gözəl lirik şeirlər düzüb-qoşub. Onun təxminən 20 min beytlik “Divan”ı olub. Türk dilində yazılmış bu

“Divan” haqqında çoxlu qaynaqlarda bilgilər var. Bir vaxtlar Qahirə kitabxanasında Nizaminin türk dilində “Divan”ının tapıldığı söhbəti yayıldı və onunla maraqlanan olmadı. Bu “Divan” haqqında Həmid Araslı yazır: “Nizami dünya ədəbiyyatında böyük poemalar müəllifi kimi məşhurdur. Lakin Nizami yaradıcılığı yalnız poemalardan ibarət deyildir. Böyük Nizami poemalarını yaradana qədər incə, zərif lirik əsərləri ilə məşhur olmuş və yaradıcılığı boyu bu sahədəki fəaliyyətini davam etdirərək “Divan” yaratmışdır.

Qədim Şərq təzkiyəçiləri və bunlara əsaslanan Qərbi Avropa və rus şərqşünasları Nizaminin 20 min beytlik bir “Divan”ı olduğunu, lakin bu “Divan”ın itdiyini qeyd edirlər” (1, səh. 124).

Nizami Gəncəvinin hazırda əlimizdə 120 qəzəli, 30 rübaisi və 6 qəsidəsi var. Bunlar sözsüz ki, onun lirik əsərlərinin çox az bir qismidir. Sözsüz ki, bu şeirlər Nizami Gəncəvinin “Divan”ından qalmışdır. Ə.Səfərli və X.Yusifli yazırlar: “XV əsr təzkiyəçisi Dövlətşah Səmərqəndi Nizaminin lirik şeirlər divanının 20 min beytə yaxın olduğunu qeyd etmişdir. Yəqin ki, o, Nizaminin lirik şeirlər divanını şəxsən görmüşdür. XIV əsr Azərbaycan alimi Zəkəriyyə Qəzvini də şairin “Xəmsə”dən əlavə yaxşı bir “Divan”ının olduğunu göstərmişdir. Bu divan XVII əsrdə Səfəvilərin dövlət kitabxanasında olmuş və şair oradan bir çox şeirləri öz “Səfinə”sinə köçürmüşdür” (17, səh. 126).

Bu “Divan”ın olduğunu Nizami Gəncəvinin özü “Leyli və Məcnun” əsərində açıq söyləmişdir. Daha başqa qaynaqlara ehtiyac yoxdur. Şair poemanın “Kitabın yazılmasının səbəbi” bölümündə yazır:

Qaşlarım açıqdı, sanki bir kaman,

Qarşımda dururdu yazdığım Divan (11, səh. 45).

Baxın, Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun” poemasını yazmaq haqqında düşünür. Bu zaman türk dilindəki “Divan”ını qabağına qoyub. Görəsən niyə “Sirlər xəzinəsi”ni və “Xosrov və Şirin”i yox, məhz “Divan”ı qabağına qoyub ona baxır? Çünki “Divan” türk dilindədir və şair “Leyli və Məcnun”u da türk dilində yazmaq istəyir. Məncə burada hər şey açıq-aşkar deyil-

mişdir. Yalnız Nizaminin türk olduğunu söyləmək istəməyənlər bunlara göz yumurlar.

Bu “Divan”ın itməyi də olduqca şübhəlidir. Onun itməyində də Nizaminin türk olduğunu qəbul etmək istəməyənlərin barmağı yoxdurmu?!

Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı haqqında geniş və sanballı bir monoqrafiya yazmış Məmməd Əmin Rəsulzadə də şairin türklüyünə ayrıca diqqət yetirmiş, onun öz əsərlərindən seçilmiş örnəklərə söykənərək dəyərli və inandırıcı fikirlər söyləmişdir.

M.Ə.Rəsulzadə yazır ki, “Nizaminin danışq dilinin həqiqət-də türkcə olmadığını heç kimsə isbat edə bilməz” (14, səh. 28). Bundan sonra Firdovsinin canına-qanına hopmuş fars millətçiliyindən Nizaminin uzaq olduğuna toxunur ki, bu da çox mühüm amildir: “Əsərlərini araşdırdıqca Nizaminin fars millətçiliyindən uzaq olub türk sevgisi ilə dolu Zaqafqaziya mühit və şəraitinə bağlı, yurdunun tarixi müqəddərat və geosiyasətindən doğan daimi qayğılarla məşğul olduğu aydın görünür ki, beləliklə də o, əlbəttə, bir Azərbaycan şairidir” (14, səh. 28).

Heç bir fars şairində Nizamidəki qədər yox, onun onda biri qədər də türk sevgisi yoxdur. Ə.Firdovsinin “Şahnaməsi” isə türkcə nifrətlə doludur. Bunun qarşılığında Nizaminin “Xəmsə”sində zərrə qədər də farsa nifrət yoxdur. Ona görə Nizaminin əsərlərinin ruhuna hopmuş türk sevgisi onun məhz türk olduğunun təsdiqindən başqa bir şey deyil. M.Ə.Rəsulzadə də yazır ki, “Firdovsidə müşahidə olunan fars təəssübkeşliyindən Nizamidə heç bir əsər-əlamət yoxdur” (14, səh. 136).

Akademik Həmid Araslı Nizaminin türk olduğunu təsdiqləyən, heç kimin ağına gəlməyən maraqlı və inandırıcı bir faktı yaxşı ki, nəzərdən qaçırmayıb: “Nizamidə yalnız Azərbaycan xalqına məxsus ifadə xüsusiyyətləri vardır ki, bu xüsusiyyətlər sonrakı şərhçilərin çoxu üçün aydın olmamışdır; çünki bu xüsusiyyətləri düzgün anlamaq üçün Azərbaycan xalq dilinin incəliklərini bilmək lazımdır” (1, səh.139). Sözsüz ki, heç bir fars və ya digər millətdən olan şairin əsərində yalnız Azərbaycan xalqı-

na məxsus ifadə xüsusiyyəti ola bilməz. Bu, Nizami Gəncəvinin türk olduğunu təsdiqləyən olduqca tutarlı faktır.

Nizami Gəncəvi ədalətli dövlət, ədalətli şah, ədalətli cəmiyyət ideyasını həmişə ön planda saxlamış, əsərlərinin əksəriyyətində ona toxunmuşdur. Bu ədalətin başında da həmişə türkləri görmüşdür. Hətta milliyyətə türk olan şahlar belə ədalətsizlik eləyəndə onlara deyir ki, sən türk deyilsən. Bunu “Sirlər xəzinəsi”ndə aydın görürük. Haqsızlıqla, ədalətsizliklə, zülmə üzləşmiş bir qarının dililə şair Səlcuqlu Sultan Səncəri görün necə qınayır:

Türklərin çün yüksəldi dövlətləri,
Ədalətlə bəzəndi bütün elləri.
Madam ki, sən zülmə qulluq edirsən
Türk deyil, qarətkar bir hindusan.

Bu beytləri Xəlil Rza başqa cür tərcümə etmişdir. Lakin hər iki tərcümədə fikir eynidir:

Dağ kimi ucalmışdı bir zaman Türk dövlətləri,
Sarmışdı məmləkəti ədaləti, şəfqəti.
Sən yıxdın o şöhrəti, batıb getdi o ad-san,
Demək, sən türk deyilsən, yağmaçı bir hindusan

(13, səh. 254).

Hər iki tərcümədə fikir budur ki, türklərin dövləti ucaldıqda dünyanı ədalət sarmışdı. Yəni türklər dövlətçiliklə bərabər dünyaya ədalət gətirmişdilər. Sən ki, haqsızlığa, ədalətsizliyə, zülmə xidmət edirsən, sən türk deyilsən. Yuxarıdakı misralarda açıq-aydın deyilir ki, “türk zülmə, haqsızlığa qulluq edə bilməz. Madam ki, ədalətsizliyə imkan verirsən, demək, sən türk deyilsən”. Bu sətirləri heç bir fars şairi yazmaz və yaza bilməz. Çünki bu beytlərdə fars düşüncəsi, fars ruhu yoxdur.

M.Ə.Rəsulzadə doğru olaraq yazır: “Bu böyük türk, müasirlərindən şikayət edən bir yazısında “bu həbəşlikdə türkcəmi anlayan yox!” – deyər oxucularla dərini bölüşdürərək, aşağıdakı beytləri yazır:

Ağıl bilir ki, mən nələr söyləyirəm,
İşarətimlə nələr istəyirəm.

Zatı qırıqlar məni sındıra bilməz,
Çünki arxamda yoxluq kimi varlıq var.
Türkcəmi bu həbəşlikdə alan yox,
Dovğanı bir yemək kimi sayan yox!

“Həbəş”likdən məqsəd təəssübkeşlərin qara cəhaləti, “türk-cəsindən məqsəd də dühasının məhsulu olan düşüncələridir. İstəsəniz bu şikayəti, şairin yaşadığı dövrdə türkcə yazmağın adət olmaması üzündən duyduğu təəssüf kimi yozun.

Hər halda türk məfhumuna, hissələrində, duyumlarında, fikir və düşüncələrində bu qədər yüksək yer verən bir Azərbaycan övladına, gözəl ilə ucaya –“türk”, gözəllik və ucalığa – “türklük”, gözəllik və ucalıq diyarına – “Türküstan” deyən bir şairə, yalnız farsca yazdığı üçün türk deməmək mümkündürmü?

Əsla!!!

Əsərlərini ərəbcə yazdıqları halda, türklük haqqındakı duyğuları ilə, türk mədəniyyəti və vətənpərvərliyi tarixində müstəsna yer tutan Kaşğarlı Mahmudlar, Ğurlu Fəxrəddin Mübarəkşahlar, Ləməxşərli Mahmudlar nə qədər türkdürlərsə, Nizami də onlar qədər türkdür!

Nizaminin türklüyünü inkar etmək, onun 800 il sonra da tərəvətini mühafizə edən “türkcə”sini anlamayan faciəvi bir “həbəşlik” olardı” (14, səh. 147-148).

M.Ə.Rəsulzadənin “Dovğanı bir yemək kimi sayan yox!” kimi verdiyi misranı Səməd Vurğun belə açıqlamışdır: “Mənim türk olmağım kimə xoş gəlmirsə, yəqin ki, o, türklərin dovğasının dadını bilmir” (15, səh. 137).

Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun” poemasının mövzusunu ərəb nağılından götürsə də, öz qəhrəmanlarına türk gözü ilə baxır, onları elə türk kimi də təsəvvür edirdi. Məcnunun əlindəki saz bunun ən yaxşı təsdiqidir. Oğuzlar bir-birlərini qopuzla tanıyırdılar. Oğuzdan başqa heç kəsin əlində qopuz ola bilməzdi. Saz oğuzlar da daxil olmaqla bütün türklərin rəmziydi. Türklər də bir-birlərini sazla tanıyırdılar. Nizami Gəncəvi:

Dinib danışıqca o qoşa sazlar,

Qopdu simlərindən gözəl avazlar (11, səh. 112),

– misralarıyla Leylinin də, Məcnunun da əlində saz olduğunu söyləyir. Sonuncu fikir isə Nizaminin onları türkləşdirdiyini oxuculara çatdırmaq məqsədi güdür.

Nizami Gəncəvi “Yeddi gözəl” poeməsindəki qızları vəsf edərkən onları ya birbaşa türk qızı adlandırır, ya da gözəlliklərini türkə bənzətməklə tərənnüm eləyir. M.Ə.Rəsulzadə bu qızları Nizaminin türk adlandırıdığını yazır: “Həft Peykər” poeməsində yeddi iqlimin yeddi qəsriyə yerləşdirib həftənin yeddi gecəsində onlara ayrı-ayrı bir eşq əfsanəsi danışdıran şair, hekayə danışan gözəlləri də, hekayələrdəki dilbərləri də “türk” deyər vəsf edir: Rum şahzadəsi ona görə “Rum nəslindən olan türkdür” (“tork-e rumi nəsəb”). Bir kürd qızının gözəlliyini ifadə etmək üçün “gözləri bir türk gözü qədər gözəl idi” deyir. Ərəb gözəllərindən bəhs edərkən yenə türklə müqayisə edir. Məcnunun sevgilisi Leylinin ətrafındakı ərəb qızlarına “Ərəbistanda yaşayan türklər” deyir, sonra da “ərəb əndamlı türklərə məftun olur” (14, səh.142).

Əliyar Səfərli və Xəlil Yusifli də eyni fikirdədilər. Onlar da “Yeddi gözəl” poeməsindəki çinli kənzin türk qızı olduğunu yazırlar (17, səh. 123). Bura onu da əlavə etmək lazımdır ki, “Yeddi gözəl” poeməsindəki “Qara qəs” şahzadəsinin danışdığı nağılın qəhrəmanı olan “zərif bədənli türk şahzadəsi”nin adı da Türknazdır.

Nizami Gəncəvini saraylara çox çağırdılar, ancaq o saraylara getmədi. Bir gün də sarayda yaşamadı. Bir udum da saray havası udmadı. Onun saraydan qaçmağı, ora can atmamağı səbəbsiz deyildi. O zaman bütün türk sarayları fars havasıyla doluydu. Şair yaxşı bilirdi ki, fars havasında rahat nəfəs almayaq, sıxılacaq, boğulacaq. Onu türk havası yaşadırdı. Ona görə də saraylardakı təmtəraqlara, şan-şöhrətə aldanmayıb, türk havasıyla yaşamağı, yazıb-yaratmağı daha üstün tutdu.

Nəticə

Məmməd Əmin Rəsulzadə yazırdı ki, “Nizami Gəncəvinin türklüyünü isbat edən dəlillər bir deyil, minlərcədir” (14, səh. 31). Bu doğrudan da belədir. Nizami Gəncəvi özü “Xəmsə”yə

daxil olan əsərlərin hər birində gah açıq, gah gizlin şəkildə deyir ki, Mən türkməm. Bir məqalədə onların hamısına toxunmaq mümkün deyil, lakin yuxarıda deyilənlər Nizami Gəncəvinin bir türk şairi olduğunu yetərinəcə təsdiqləyir. Onlardan ən mühümlərini bir daha xatırlatmaq istəyirəm:

1. Nizami Gəncəvinin əsərlərində fars düşüncəsinin izi də yoxdur. Bu əsərləri yazan adam həmişə bir türk kimi düşünülmüşdür;

2. Nizami Gəncəvinin əsərləri yalnız türk ağız ədəbiyyatından qidalanmaqla yazılmışdır. Bu əsərlərin bütün əti-qanı, ruhu yalnız türk düşüncəsiylə yoğrulub. Bunlarda yad düşüncə yoxdur;

3. Nizami Gəncəvinin əsərlərində türkə elə güclü sevgi var ki, bunu heç bir fars şairinin əsərində görmək mümkün deyil;

4. Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun”dan başqa bütün əsərlərinin mövzusunu türk folklorundan götürmüş, onları yazarkən yalnız türk ağız ədəbiyyatından qidalanmışdır. Onun əsərlərinin türk ağız ədəbiyyatı örnəklərilə, daha çox isə türk atalar sözü və məsəllərilə, hikmətli xalq deyimlərilə, dastan motivlərilə bu qədər zənginliyi yuxarıdakı fikri yaxşı təsdiqləyir;

5. Nizami Gəncəvi Sultan Səncərin haqsızlığını, ədalətsizliyini, zülmkarlığını bir qarının dililə qınayarkən “Sən türk deyilsən” deyir. Bu əsəri bir fars şairi yazsaydı heç vaxt belə deməzdi. O yazardı ki, “Sultan Səncər əsl türkdür, türk olmasaydı bu qədər haqsızlıq, ədalətsizlik, zülmkarlıq etməzdi”. Sonuncu cümlə fars düşüncəsidir. Nizami Gəncəvi isə Sultan Səncəri bir türk düşüncəsiylə qınamışdır, yəni onun bu qınağı da türkə sevgiylə yoğrulub;

6. Əhsitanın məktubundakı “Türk dili yaramaz şah nəslimizə, Əskiklik gətirər türk dili bizə” sətirlərini oxuyanda yalnız bir türk şairinin “Qan beyninə vurur, dodağı əsərdi”. Bu sözlər bir fars şairinin canına sarı yağ kimi yayıldadı. Nizami ona görə hirsələnirdi ki, Əhsitanın sözləri türkün dilini aşağılayanda onun heysiyyətinə toxunurdu;

7. Əhsitanın dilindən deyilmiş “Sənin türk dilin bizə lazım deyil” cümləsinin “Nizami Gəncəvi bir türkdür, ana dili də türk dilidir” anlamından başqa da yozumu varmı?!;

8. Şairin “Türkcəni bu həbəşlikdə alan yox, Dovğanı bir yemək kimi sayan yox!” misraları açıq-aydın “mən türkəm demirmi?!”

9. Heç bir fars şairi türk sərkerdəsi Alp Ər Tonqanı Günəşə bənzətməz, ona tay tutmazdı:

Düşmən qarşısında Əfrasiyabdır,
Təkbətək döyüşdə günəşə babdır.

Firdovsinin Alp Ər Tonqa haqqında yazdıqlarını xatırlayın;

10. “Xosrov və Şirin” poeməsindəki “Hərgah mənim türk olmağım saraydan gizlin qalmışdırsa, ilahi, sən özün ki, bunu bilirsən” misralarıyla hətta Tanrını çağırır ki, “mənim türklüyümü sən bilirsən axı!”. Bu sözləri bütün varlığıyla, hissləri – duyğularıyla türk olan Nizami demirmi?!

11. Nizami Gəncəvi “Leyli və Məcnun” əsərini ilk dəfə türkcə yazmışdır;

12. Nizami Gəncəvinin türkcə “Divan”ı olmuş, ya itmiş, itirilmiş, ya da gizlədilmişdir;

13. “Xosrov və Şirin” poeməsində Afaqın ölümünə acıyan şair deyir:

Əğyara qəzəbli, mənə mehriban,
Könül yoldaşımı o nazlı canan.
Türklərtək olmuşdu bir köçə möhtac,
Türklərtək elədi yurdumu tarac.
O türküm getdisə bir gün çadırdan,
Saxla türkdəni sən, ey yaradan! (10, səh. 348).

Son iki misrada şair bir türkünü-Afaqı itirdiyini söyləyir, yaradandan o biri türkünü-oğlu Məhəmmədi saxlamağı diləyir. Arvadı da, oğlu da türk olan Nizaminin özü türk olmaya bilərmidi?! Özü türk olmayan biri oğlunun türk olduğunu söyləyərdimi?!;

14. Nizami Atabəy Əbu Cəfər Məhəmməd Eldəgizi tərifləyərkən onu Məhəmməd peyğəmbərlə yanaşı tutur:

Şamil olan zaman hər kəsə rəhmət,
İki sahib adı oldu Məhəmməd.
Məhəmmədin biri son peyğəmbərdir,
Biri də son şahdır, bu gün ömr edir (10, səh. 36).

Bundan sonra onun türk qələm adamlarına kəmər və tac bağışladığını xatırladır. Onun haqqında böyük ürəklə, ilhamla və qürurla danışıq:

Qılıncı buluddur, dəmir yandırır,
Bu qılıncdır yeddi ölkəyə açar.
Altı tağ çadırını daşıyır cəhət,
Doqquz göy də edir ona itaət (10, səh. 37).

Nizami bu təriflərlə Məhəmməd Eldəgizi göylərə qaldırıb. Halbuki bir türk şahını bu cür təriflərlə göylərə qaldırmağa heç bir fars şairinin əli qələm, dili söz tutmazdı. Fars ədəbiyyatında belə bir örnək də yoxdur;

15. Eyni məhəbbətlə, sevgi və ilhamla Qızıl Arslanı tərifləyən şairin qanı damarında coşmuş, türklüyü alovlanmış, xəzinəsində nə qədər qiymətli sözlər varsa, qızırğalanmadan hamısını ipə-sapa düzmüşdür:

Dəmindən olsa da bütün yağılar,
Qılıncından qopan atəşdə yanar.

Və yaxud:

Müşk ənbər saçarı adı gələrkən,
Ahu müşk verər sünbül yeyərkən.

Və yaxud:

Qapısına gələr qarışqa, inan,
Layiqdir qul olsun ona Süleyman (10, səh. 43).

16. Nizami Gəncəvi “Kəbə sultanı” qəsidəsində Məhəmməd peyğəmbəri “Ərəb əndamlı türk” adlandırır:

Ərəb əndamlı türkdür, hər gün min könül ovlar,
Ənbərdən qara xal var nurlu ağ çöhrəsində (13, səh. 71).

Gətirilən örnəklərdən və təhlillərdən aydın görünür ki, Nizami Gəncəvinin həqiqətən bir türk şairi olduğunu təsdiqləmək üçün bu məsələni siyasi müstəvidən tamamilə uzaqlaşdırmaq və yalnız onun öz əsərlərindəki fikirlərə söykənmək lazımdır. Nizami Gəncəvinin əsərlərində belə faktlar yetərinə çoxdur. M.Ə.Rəsulzadə onların minlərcə olduğunu demişdir. Yuxarıdakı faktların nəinki hamısını bir yerdə, hətta hər birini ayrılıqda təkzib etmək mümkün

deyil. Nizami Gəncəvi özü “Mən türkəm” deyirsə, onun türk olmadığını söyləmək “həbəşlik” deyilmi?! Nizami bir türk şairidir!

QAYNAQLAR

1. Araslı Həmid. Azərbaycan ədəbiyyatı: tarixi və problemləri. Bakı, 1998
2. Araslı Həmid. Şairin həyatı. Bakı, 1967
3. Atalar sözü (Toplayanı Ə.Hüseynzadə). Bakı, 1985
4. Atalar sözü, aqlın gözü (Tərtib və tərcümə edəni A.Vəfəli). Bakı, 1976
5. Atasözleri və deyimlər sözlüğü. Ankara
6. Güney Azərbaycan folkloru. I cild. (Toplayanı Məmmədəli Qövsi Fərzanə). Bakı, 2013
7. Güney Azərbaycan folkloru. II cild. (Toplayanlar Behruz Həqqi, Məmmədəli Qövsi Fərzanə). Bakı, 2014
8. İbrahimov Mirzə. Günəş kimi parlaq // Ön söz. Nizami Gəncəvi. “Leyli və Məcnun” (Çevirəni Səməd Vurğun). Bakı, 1983
9. Qırğız atalar sözü (Orijinaldan çevirəni Adil Cəmil). Bakı, 2017
10. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin (Tərcümə edəni Rəsul Rza). Bakı, 1983
11. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun (Tərcümə edəni Səməd Vurğun). Bakı, 1983
12. Nizaminin hikmət və nəsihətləri (Toplayanı və tərtib edəni S.Vəhdət). Bakı, 1966
13. Nizami Gəncəvi. Lirikası, “Sirlər xəzinəsi”, “Şərəfnamə”. Bakı, 1988.
14. Rəsulzadə Məmməd Əmin. Azərbaycan şairi Nizami. Bakı, 1991
15. Səməd Vurğun. Əsərləri. VI cilddə. V c. Bakı, 1972
16. Səməd Vurğun. Əsərləri. VI cilddə. VI c. Bakı, 1972
17. Səfərli Əliyər, Yusifli Xəlil. Qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1998
18. Təbrizdən dörd dəftər (Toplayıb tərtib edəni Əhməd Azərli). Bakı, 1994